

ALEKSANDRA PILARCZYK

Katedra Projektowania Krajobrazu
Akademia Rolnicza w Szczecinie

REKREACJA W PARKACH I ZIELEŃCACH NA TERENACH POCMENTARNYCH W SZCZECINIE

Streszczenie. Bogata oraz burzliwa historia Szczecina sprawiła, że współcześnie w jego granicach znajduje się wiele terenów będących dawniej cmentarzami. Tereny te, gdy nie pełniły już funkcji grzebalnej, z czasem zamykano, usuwając z ich powierzchni elementy wskazujące na dawne przeznaczenie oraz pozbawiając znaków upamiętnienia. Dzięki zachowanej tam zieleni miejsca takie stawały się samoistnie lub były celowo przekształcane w parki, zieleńce oraz skwery. Ze względu na niewielką zazwyczaj powierzchnię tereny te mają znaczenie głównie lokalne. Na wielu takich obszarach założono place zabaw czy boiska sportowe. Biorąc pod uwagę słabo rozwinięty system terenów rekreacyjnych Szczecina, mają one dużą wartość dla okolicznych mieszkańców. Proces przekształcania obszarów dawnych cmentarzy na cele rekreacyjne jest szczególnym przypadkiem zmiany pierwotnej funkcji użytkowej zabytkowych obiektów zieleni. W artykule podjęto problematykę zakresu działań adaptacyjnych terenów pocmentarnych na potrzeby zieleni rekreacyjno-wypoczynkowej w mieście.

Słowa kluczowe: Szczecin, cmentarze, park, rekreacja, tereny pocmentarne, zieleń miejska

Wstęp

Kwestia wolnych przestrzeni przeznaczonych na tereny zieleni jest problemem powszechnym w dużych miastach na całym świecie. W tym względzie zaniedbania w procesie kształtowania miasta dają często trudne do odwrócenia, dalekosiężne konsekwencje, sięgające sfery życia społecznego jego mieszkańców.

Pomimo intensywnego rozwoju komunikacji i motoryzacji tereny zieleni zlokalizowane w najbliższym sąsiedztwie zamieszkania mają największy wpływ i znaczenie dla życia i zdrowia człowieka. W kształtowaniu terenów wypoczynkowo-rekreacyjnych szczególną uwagę powinno się zwracać na potrzeby grup spędzających tu najwięcej czasu: dzieci, rodziców z dziećmi i osób starszych.

Geneza wielu terenów zieleni wiąże się z niemożnością ich zabudowy. Jest to często przyczyną dużej przypadkowości lokalizacji takich obiektów w mieście. Wartości przyrodnicze, artystyczne, ozdobne czy historyczne nie zawsze były wystarczającym powodem ochrony założeń przed przekształceniami i dewastacją. Znane są liczne przypadki zabudowania historycznych ogrodów, choć dziś z pewnością podlegałyby one ścisłej ochronie konserwatorskiej.

W porównaniu z ogrodami, cmentarze charakteryzują się dość znacznym stopniem odporności na zabudowę. Właściwość ta związana jest oczywiście ze specyfiką funkcji, jaką pełniły, symboliką, sferą sacrum, a także regulacją prawną. Jednak również ich krajobraz ulegał przemianom wynikającym z usuwania elementów związanych z dawną funkcją (tj. płyt nagrobnych, grobowców, kaplic, ogrodzeń), a także przekształcania pierwotnego układu komunikacyjnego (z regularnego na swobodny).

Celem pracy badawczej było określenie przydatności oraz stanu przystosowania terenów pocmentarnych w Szczecinie do pełnienia funkcji terenów wypoczynku codziennego w mieście.

Material i metody

Badania oparto na analizie dokumentacji wybranych parków i zieleńców pocmentarnych udostępnionej przez Zakład Usług Komunalnych w Szczecinie, analizie kart cmentarzy, literatury przedmiotu oraz wizji lokalnej.

Wyniki i dyskusja

Funkcja cmentarzy jako terenów wypoczynkowych znana jest od dawna. W myśl idei, iż cmentarze nie powinny służyć jedynie zmarłym, lecz przede wszystkim żyjącym, tworzono największe nekropolie Europy. Przykładem jest cmentarz w dzielnicy Ohlsdorf w Hamburgu *Der Ohlsdorfer Friedhof* (wcześniej *Hauptfriedhof Ohlsdorf*) otwarty w 1877 roku, zaprojektowany jako park krajobrazowy i uznany za największy cmentarz parkowy na świecie (jego powierzchnia wynosi 400 ha). Hamburgski cmentarz był wzorem dla Cmentarza Centralnego w Szczecinie *Hauptfriedhof* założonego na początku XX wieku.

Tkanka miejska rozrastającego się Szczecina obejmowała z czasem tereny cmentarzy pierwotnie znajdujących się na obrzeżach lub poza jego granicami. Obecnie dawne cmentarze są zazwyczaj ściśle otoczone zabudową mieszkalną. Dogodna lokalizacja oraz brak innych terenów zieleni w najbliższym otoczeniu, sprawiały, że tereny te stopniowo lub (rzadziej) jednorazowo starano się w całości przystosować do nowych funkcji.

Tradycje przekształcania nieczynnych cmentarzy w parki i zieleńce znane są jeszcze sprzed II wojny światowej. Dobrym przykładem takiego działania jest zlokalizowany w centrum Szczecina park im. S. Żeromskiego, którego znaczną część stanowi dawny Cmentarz Grabowski – *Grabower Friedhof*, zamknięty pod koniec XIX wieku. Innym przykładem jest park im. gen. W. Andersa, w granicach którego znajduje się większa część dawnego cmentarza wojskowego (*Alter Militärfriedhof, Alter Militär Kirchhof*).

Jego zamknięcie nastąpiło po 1900 roku, cmentarz zaś przyjął funkcję parku (plany z 1938, 1941 roku).

Na terenie Szczecina stosunkowo mało jest zieleni w założeniu przeznaczonej na cele rekreacyjno-wypoczynkowe, jak na przykład park im. J. Kasprowicza – *Quistorp Park*. Znaczny udział w zieleni Szczecina stanowią dawne cmentarze. Wielkość terenów o genezie cmentarnej jest zróżnicowana. Oprócz dwóch parków o powierzchni kilkunastu hektarów (parku im. prof. S. Kownasa – około 16 ha i parku im. S. Żeromskiego – około 14 ha części pocmentarnej parku) oraz paru kilkuhektarowych parków (m.in. parku Brodowskiego – 7,4 ha, parku Noakowskiego – 7 ha, parku im. gen. J. Dowbor-Muśnickiego – 5,5 ha) pozostałe to niewielkie zieleńce, około 1 ha i mniej, zlokalizowane w większości na obrzeżach miasta.

Zważywszy na wielkość i lokalizację, tereny te mają znaczenie głównie lokalne, osiedlowe. Jako obszary o intensywnym wykorzystaniu powinny być odpowiednio zaplanowane, a inwestycje – przemyślane, służąc codziennej rekreacji biernej oraz czynnej.

O znaczeniu i przydatności terenów pocmentarnych w Szczecinie do celów wypoczynkowych pisali KOWNAS i PISKORSKI (1958), zauważając, że w miarę rozbudowy miasta dawne cmentarze przekształcane są stopniowo w parki i zieleńce. Dzięki swojej korzystnej lokalizacji są one chętnie odwiedzane, dając możliwość wypoczynku mieszkańcom większości dzielnic miasta.

Niewątpliwie największą wartością dla miasta i jego mieszkańców są walory przyrodnicze dawnych cmentarzy – bogaty drzewostan ze znacznym udziałem starodrzewu i ciekawych okazów drzew i krzewów. Główną ich zaletą jest pokaźny udział zieleni wysokiej, choć w pewnym stopniu może być to problem dla wypoczywających tu osób ze względu na znaczny udział powierzchni zacienionych (np. w parku im. prof. S. Kownasa czy parku im. S. Żeromskiego). Zacienienie tworzone jest przez liczny starodrzew, oraz niejednokrotnie bardzo rozrośnięte krzewy, zwłaszcza cisu (m.in. w parku im. gen. J. Dowbor-Muśnickiego). Niewielki jest także udział współczesnych nasadzeń z dekoracyjnych drzew i krzewów, co sprawia, że założenia te są mało urozmaicone kompozycyjnie.

Niemal wszystkie zieleńce i parki pocmentarne wyposażone są w ławki parkowe i kosze na śmieci. Odnotowano znaczną liczbę ławek zniszczonych (np. pozbawionych siedziska lub oparcia), a także powywracanych koszy. Mała architektura jest słabo zróżnicowana, część parków posiada ławki starego typu i betonowe kosze o pospolitym wzorze.

Zauważalna jest niedostateczna liczba dobrze wyposażonych placów zabaw i dobrej jakości boisk w stosunku do potrzeb mieszkańców. Wyposażenie placów zabaw jest dość ubogie, a istniejące urządzenia służące zabawie i uprawianiu sportów często są przestarzałe, zaniedbane lub zniszczone.

W większych analizowanych parkach znajdują się boiska do piłki nożnej, koszykówki, a nawet siatkówki. Przeważnie są to obiekty o nawierzchni nieutwardzonej, przypominającej często klepisko. Mniej liczne boiska o nawierzchni asfaltowej znajdują się przykładowo w parku im. prof. S. Kownasa (zwanego również ogrodem dendrologicznym im. prof. S. Kownasa). Kosze i bramki nie poddawane konserwacji nierzadko są zdewastowane.

Ciekawym zjawiskiem w wielu parkach jest spontaniczne zakładanie „dzikich” boisk tam, gdzie odnotowano brak takich obiektów. Nieformalne boiska przypominają zresztą te celowo organizowane o nawierzchni nieutwardzonej, tyle że pozbawione profesjonalnych koszy i bramek. Młodzież stosuje tu prowizoryczne rozwiązania, ustawiając np. betonowe kosze na śmieci w miejsce słupków bramek (park-lapidarium przy ul. Nehringa).

Rys. 1. Nieoficjalne boisko z betonowymi koszami zamiast bramek (fot. A. Pilarczyk)

Fig. 1. “Playing field” on lapidary-park (photo by A. Pilarczyk)

Sytuacja placów zabaw jest bardzo zróżnicowana. Można dostrzec starania mające na celu umiejscawianie placów zabaw poza historycznymi granicami cmentarzy. Przykładowo w parku przy ulicy Obortyckiej plac zabaw ustawiono tuż poza granicą dawnego cmentarza. W parku im. S. Żeromskiego jedyny plac zabaw zlokalizowano w części, która nie była dawniej cmentarzem. Podobnie sytuacja ma się z ogródkiem jordanowskim zorganizowanym w latach sześćdziesiątych na terenie ogrodnictwa przy-cmentarnego, nie zaś na dawnym cmentarzu Turzyna, dziś parku Noakowskiego. W niektórych zieleńcach i parkach pocmentarnych, zwłaszcza tych mniejszych, stwierdzono brak placów zabaw (m.in. w parku przy ul. Bogumińskiej). W wielu przypadkach place zabaw są bardzo symboliczne, na przykład istnieje tylko piaskownica lub huśtawki (zieleńce przy ul. Obortyckiej czy przy ul. Wilczej). Inne place zabaw założone w latach osiemdziesiątych, zaniedbywane przez długi czas, uległy zniszczeniu. Jako przykład można wymienić park Nadratowskiego lub park Chopina, w którym z założonego na początku lat osiemdziesiątych placu zabaw pozostała jedynie zrujnowana piaskownica. Większych placów zabaw w parkach pocmentarnych jest niewiele. Nieliczne przykłady to park im. gen. Dowbor-Muśnickiego wyposażony w plac zabaw w latach 2004-2005 lub park im. gen. Andersa, gdzie jeden z dwóch placów zabaw (przy ul. Śląskiej) znajduje się w granicach dawnego cmentarza.

Rys. 2. Plac zabaw w parku im. gen. Andersa w Szczecinie (fot. A. Pilarczyk)
 Fig. 2. Playground – General Anders' Park in Szczecin (photo by A. Pilarczyk)

Zupełnie inny charakter, w porównaniu z wspomnianymi wcześniej parkami, gdzie ślady dawnej funkcji nie są tak czytelne, mają parki-lapidaria będące tu czymś w rodzaju fazy przejściowej pomiędzy cmentarzem a parkiem. Przykładem jest park-lapidarium przy ul. Nehringa, gdzie wśród zieleni wysokiej ustawiono najlepiej zachowane zabytkowe płyty nagrobne. W 1997 roku odnowiono tu alejki parkowe, ustawiono tablicę pamiątkową, klasyczne ławki i śmietniki. Nie przewidziano tu innych obiektów związanych z rekreacją, choć, biorąc pod uwagę obecność wspomnianego wcześniej nieoficjalnego boiska, pojawiło się zapotrzebowanie na tego typu elementy. Zbiera się tu młodzież, można spotkać spacerujących rodziców z dziećmi. Możliwe, że to między innymi brak urządzeń sportowych i innych służących rekreacji powoduje stałe niszczenie i wywracanie ustawionych w parku płyt nagrobnych.

Innym przykładem jest stary cmentarz przy ul. Wapiennej, gdzie do dzisiaj zachowały się stare groby z płytami i krzyżami nagrobymi. W 2007 roku powstał projekt zagospodarowania tego bardzo zaniedbanego terenu. Rozpoczęto prace w terenie, a realizacja zbliża się ku końcowi.

Rys. 3. Dewastacja zabytkowych nagrobków w parku-lapidarium przy ul. Nehringa w Szczecinie (fot. A. Pilarczyk)
 Fig. 3. Broken gravestone on lapidary-park in Szczecin (photo by A. Pilarczyk)

W wytycznych konserwatorskich dopuszczono tu m.in. lokalizację placu zabaw. Część małowartościowych elementów grobów ma być przeniesiona do projektowanego „Grobu Grobów” (zaadaptowanej części dawnej kaplicy cmentarnej), inne, lepiej zachowane, przeznaczone do eksponowania po zawieszeniu na ścianach budowli. Pozostałe nagrobki planuje się pozostawić na miejscu w wyznaczonej strefie ekspozycji. Nie można jednak wykluczyć możliwości dewastacji pozostawionych nagrobków, jak to ma miejsce w parku przy ul. Nehringa.

Podsumowanie

Rozmieszczenie terenów dawnych cmentarzy w mieście w sąsiedztwie zabudowy mieszkaniowej, przy zbyt małej liczbie innych, zwłaszcza dużych, obszarów o charakterze parkowym zaplanowanych do celów rekreacyjnych, sprawia, że tereny dawnych cmentarzy stanowią cenny zasób miejskich terenów rekreacyjnych Szczecina. Ich wartość dla mieszkańców Szczecina dostrzeżono już dawno, wykorzystując ich walory i przystosowując do pełnienia nowej funkcji. Proces tych przemian cały czas trwa i ocenia się, że będzie nadal postępował jako naturalna konsekwencja funkcjonowania, rozwoju i ewolucji miasta.

Ocenia się, że program parków i zieleńców do celów rekreacji i wypoczynku jest dość ubogi, nastawiony głównie na wypoczynek bierny. Pomimo często zbyt opieszalej reakcji na sygnalizowane przez użytkowników parków potrzeby i problemy, widoczne są także pozytywne działania zmierzające do poprawy jakości terenów parkowych, jak na przykład wprowadzanie oświetlenia (m.in. park Brodowski, skwer Akermanna oraz park im. S. Żeromskiego) czy też tworzenie nowych placów zabaw.

Niewątpliwie program parków powinien być zawsze dostosowany od ich wielkości, walorów, lokalizacji i szeregu innych czynników. Okazuje się, że nawet niewielkiej powierzchni park może być tak zorganizowany, aby satysfakcjonował jego użytkowników, chroniąc jednocześnie wartości przyrodnicze. Pozytywnym tego przykładem jest park im. gen. W. Andersa, który po wykonanej pod koniec lat dziewięćdziesiątych rewaloryzacji stał się miejscem bardzo atrakcyjnym i popularnym. Pomimo niewielkiej powierzchni (2,5 ha) znalazły się tu dwa place zabaw, stół do ping-ponga, liczne stylizowane ławki zarówno zlokalizowane w strefie zacienionej, jak i słonecznej (drzewostan został prześwietlony), wprowadzono oświetlenie i estetyczne alejki żwirowo-brukowe.

Dobrze zorganizowane, atrakcyjne tereny zieleni, zwłaszcza te zlokalizowane w centrum, mają niebagatelne znaczenie dla rewitalizacji miasta, polepszania warunków życia, aktywizacji mieszkańców, a także całościowego obrazu i atmosfery miasta.

Można założyć, że wraz ze wzrostem świadomości na temat tego, jakie znaczenie dla mieszkańców miasta mają dobrze zorganizowane i atrakcyjne tereny zieleni, stan badanych obiektów będzie się stale poprawiał, dorównując standardom krajów zachodnich.

Literatura

- ANDRZEJEWSKI W., 1981. Projekt techniczny. Plan realizacyjny zieleńca przy ul. Chopina w Szczecinie. Dokumentacja archiwalna Zakładu Usług Komunalnych w Szczecinie.
- FRANKIEWICZ B., 2003. Szczecińskie cmentarze. Towarzystwo Przyjaciół Szczecina, Szczecin.
- GRECKI H., 1996. Karty cmentarzy. Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie.
- HAAS-NOGAL M., 1999. Projekt zagospodarowania terenu Parku im. gen. W. Andersa w Szczecinie. Dokumentacja archiwalna Zakładu Usług Komunalnych w Szczecinie.
- HAAS-NOGAL M., 2007. Zagospodarowanie terenu po byłym cmentarzu przy ul. Wapiennej w Szczecinie. Dokumentacja archiwalna Zakładu Usług Komunalnych w Szczecinie. <http://www.friedhof-hamburg.de/ohlsdorf/zahlen.htm>.
- KOWNAS S., PISKORSKI C., 1958. Szczecin – miasto parków i zieleńców. PWN, Poznań.
- Kształtowanie terenów zieleni. 1973. Red. W. Niemirski. Arkady, Warszawa.
- PILARCZYK A., 2007. Historyczne cmentarze Szczecina – ochrona a współczesne użytkowanie. W: Przyroda i miasto. T. 10. Cz. 2. Wyd. SGGW, Warszawa.
- Raport o stanie miasta Szczecin 2004-2005. Szczecin 2006. Urząd Miasta Szczecin, Wydział Strategii Rozwoju i Promocji Miasta. [www.szczecin.pl].
- STACHAK A., GRINN U., HAAS-NOGAL M., KUBUS M., NOWAK G., NOWAKOWSKA M., 2000. Zieleń Szczecina. Ilustrowany przewodnik dendrologiczny. Zima, wiosna, lato, jesień w 450 fotografiach. InPlus, Szczecin.
- STELMACH M., 1996. Przestrzenny rozwój Szczecina w dzielach kartograficznych XVII-XX w. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Szczecinie. Szczecin.
- SZCZEPANIAK P., 1997. Projekt techniczny zagospodarowania terenu nieczynnego cmentarza przy ul. Nehringa w Szczecinie. Dokumentacja archiwalna Zakładu Usług Komunalnych w Szczecinie.

LEISURE ACTIVITIES IN PARKS AND GREENS IN SZCZECIN POSTCEMETERY AREAS

Summary. The rich and turbulent history of Szczecin has left the city with a large number of postcemetery areas within its boundaries. These areas, no longer performing a funerary function, have been gradually closed and (consequently to the removal of elements indicating their former purpose) deprived of their commemorating values. Owing to the preserved greenery, such places have, spontaneously or with man's help, evolved into parks, greens and squares. Usually covering a small area, this terrain is mainly of local importance. There are numerous playgrounds and playing fields created in many of such areas and, taking into account Szczecin's underdeveloped system of leisure facilities, they play a major role in the community they surround and serve. The process of transforming the post-cemetery areas for leisure purposes is a special case of altering the green monuments' original utilitarian function. The subject of this article is the extent to which these areas are adapted to the city's leisure needs and how its greenery is being thus affected.

Key words: Szczecin, cemeteries, park, recreation, post-cemetery areas, greens city

Adres do korespondencji – Corresponding address:

Aleksandra Pilarczyk, Katedra Projektowania Krajobrazu, Akademia Rolnicza w Szczecinie, ul. Słowackiego 17, 71-434 Szczecin, Poland, e-mail: a.pilarczyk1@wp.pl

Zaakceptowano do druku – Accepted for print:

14.11.2008

Do cytowania – For citation:

Pilarczyk A., 2009. Rekreacja w parkach i zieleńcach na terenach pocmentarnych w Szczecinie. Nauka Przyr. Technol. 3, 1, #26.